

JOHN STUART MILL'İN FELSEFESİ VE HUKUK GÖRÜŞÜ

Asis. Tayfun AKGÜNER

GİRİŞ

19. uncu Yüzyıl İngiliz düşünürlerinden olan Mill, felsefede Yararcılık doktrininin temsilcilerindendir. Yaşadığı devirde Yararcılık doktrininin çıkarılan esaslar, sosyal hayatta uygulanıyordu. Bu devirde Auguste Comte Fransa'da pozitivistin temellerini ortaya koyuyor, Coleridge Alman idealizminin etkisi altında İngiliz ampirizmine ve Yararcılığa karşı çıkıyordu.

John Stuart Mill katı bir düşünce dizisine sahip olmamıştır. Son derece hoşgörülükle çeşitli düşünce akımlarını incelemiş, kendi düşüncesi için yararlı olanı almış ve düşüncesi bu yönden devamlılık göstermemiştir. Mill, Bentham'ın etkisi altında kalmakla beraber birçok konuda ondan ayrılmış, hukuki sorunları Bentham'a nazaran derinlemesine incelememiştir (1). Buna rağmen, Mill'in ileri sürdüğü görüşlerde büyük bir gerçek payı vardır ve bugün dahi bu görüşlerden yararlanmak mümkündür.

Mill, her türlü metafiziğin karşısında olan radikal temsilcilerden Bentham'dan sonra, bu düşüncenin baş temsilcisi olmuş, felsefede eleştiri ve denemeyi esas almıştır. Bu yüzden Mill, İngiltere'de ve İngiltere dışında ampiristler üzerinde büyük etki yapmıştır.

(1) Güriz, Adnan, Faydacı Teoriye Göre Ahlâk ve Hukuk, Ankara, 1963, sh. 178.

Friedrich Albert Lange'nin 1866'da yazdığı şu satırlar onun Dünya çapındaki şöhretinin en açık delilidir: «Eğer halen yaşamakta olanlar arasında birine milletlerarası oyla bir defne dahı vermek gerekirse, bunun İngiliz John Stuart Mill'den başka birisi olması pek güçtür» (1).

Çalışmamız iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci Bölümde Mill'in hayatı ve eserleri ile, genel felsefesini inceledik. İkinci Bölümde ise, Mill'in hukuka ilişkin görüşlerini adalet ve yarar ile özgürlük ve yarar olarak açıkladık. İkinci Bölümü bu şekilde ayırmamızdaki amaç, Mill'in Bentham'dan farklı olarak hukukî sorunları adalet ve yarar çerçevesinde incelemeye yönelmesidir.

I. BÖLÜM

A. MILL'İN HAYATI VE ESERLERİ

John Stuart Mill filozof ve psikolog James Mill'in oğludur. 20 Mayıs 1806'da Londra'da doğmuştur. Daha üç yaşında iken babası ile birlikte eski Yunanca'yı öğrenmeğe başlayan Mill, Theodor Gombertz'in yargısına göre pek ender olan «yetiştirilmiş mucize çocuk» tipini temsil etmektedir (1a). Mill daha altı yaşında iken birçok İngiliz yazarının eserlerini okuduğu gibi, babasının denetimi altında Platon'un altı diyalogunu da okumuştur. Mill, sekiz yaşında Latince öğrenmeğe başlamış ve on iki yaşından beri de Matematik, Fizik ve Mantık üzerinde çalışmalar yapmıştır. 1823'te India House'un teftiş kuruluna yazıcı yardımcısı olarak girdi. Burada çalışan romancı ve yazar Thomas Peacock o zamanlarda Mill'i «araştırmaya çok düşkün bir genç» olarak nitelemiştir (2). 1824 yılına kadar Latince, eski Yunanca, İngilizce ve Fransızca'da birçok eser okumuş ve Jeremy Bentham'ın evinde bir «Yararcılık Derneği» kurmuş-

(1) Abadan, Yavuz, Devlet Felsefesi, Ankara, 1959, Sh. 488.

(1a) Abadan, Yavuz, Devlet Felsefesi, Ankara, 1959, Sh. 485.

(2) Mill, J. S., Hürriyet, Çev.: M.O. Dostel, Ankara: M.E. Bakanlığı (Dünya Edebiyatından Seçmeler, İngiliz Klâsikleri: 64), 1956 Sh. XVIII-XXV.

tur (3). Traveller'in yazı kuruluna girmiş, Morning Chronicle gazetesine yazılar yazmıştır. 1822 yılında Mill'in Cambridge Üniversitesine yaptığı bir ziyaretteki konuşması öğrenciler üzerinde çok etkili olmuş, bundan böyle Mill düşünce hayatında öğrenciler tarafından büyük destek görmüştür. Felsefe ve Edebiyat alanlarında yazılar yazmağa 1824 yılında başlamıştır. O yıllarda «Westminster Review» adlı dergide eleştiri yazıları yazardı. 1826'da Mill, 3 yıl süren bir «akli dengesizlik» devresi geçirmiş, aşırı derecede çalışma ve yorgunluktan ileri geldiği sanılan bu hastalığında, «gayenin artık çekiciliğini kaybetmesinden ötürü vasıtalarına da gerek kalmadığı» korkusuna kapılmıştı. Mill'in bu hastalığı yenmesinde en büyük yardım dostları Wordsworth ve Shelley'den gelmiştir (4). W. L. Courtney, «John Stuart Mill'in Hayatı» adlı eserinde bu ruhi bunalım devresini «Felsefi Köktencilik» (5) hareketinin karaya oturması şeklinde nitelmiştir (6). Fakat «yaşama gayesinin kalmadığından konu etme», genç düşünürlerin çoğunda beliren bir histir ve bir felsefe hareketinin değerlendirmesini bir düşünürün hastalığına göre saptamak yersizdir (7).

J. S. Mill, 1831 yılında, Helen Taylor adlı bir kadınla tanışmış ve bu kadının Mill'in hayatı üzerinde etkisi büyük olmuştur. Mrs. Taylor'un kocasını kaybetmesi üzerine bu kadınla evlenmiştir. Mill Mrs. Taylor'la 20 yıl süren bir arkadaşlık yapmıştır. Mill en önemli eserlerini «iki düşüncenin birleşmesi sonucu» Helen'le tanışmasından sonra vermiştir. Helen Taylor da ileri görüşlü ve aydın bir kadındı. 1851 yılından evvel, «kadınların medeni haklarına kavuşmalarına» dair yazdığı yazı önce «Westminster Review» da yayımlanmış, sonra da kitap halinde basılmıştır. Mill'in eşini çok sevmesinden ve etkisi altında kalmasından dolayı, onun, kendisi üzerindeki etkisini abartması mümkündür (8).

Mill 1857 yılında iki bin İngiliz Lirası maaşla yazıcı olarak gir-

(3) Yararcılık kelimesi Faydacılık anlamında kullanılmıştır. Bkz. Hançerlioğlu, Orhan, Felsefe Sözlüğü, İstanbul, 1967, Sh. 436.

(4) Abadan, Yavuz, İbid., Sh. 486.

(5) Felsefi Köktencilik, Devletin kökten bir değişiklikle yeniden kurulması gerektiğini ileri süren bir öğretimdir. Bkz. Hançerlioğlu Orhan, İbid., Sh. 219-220.

(6) Mill, J.S., Hürriyet, Sh. XVIII-XXV.

(7) Mill, J.S., Hürriyet, Sh. XVIII-XXV.

(8) Abadan, Yavuz, İbid., Sh. 487.

diği şirketin Teftiş Heyeti'ne müfettiş olarak atanmıştır. Daha sonra İngiliz Hükümetinin Mill'in çalıştığı şirketin sahip olduğu imtiyazları kaldırması üzerine 1858 yılında, 1500 İngiliz Lirası karşılığında emekliye ayrılmıştır. Mill'in bu görevi kendisinin çalışmalarına ve yayınlara bir engel teşkil etmemiştir (9).

John Stuart Mill 1865'de Westminster milletvekili olarak Parlamento'ya girmiş, İdareyi yeniden düzenleme, İrlanda sorunu, Sığır Vebası Kanun Tasarısı ve diğer çeşitli konularda kayda değer çalışmalar yapmıştır. 1868 Genel Seçimlerinde daha sonra Avam Kamarasında Muhafazakâr Partisi Lideri olan W. H. Smith'e yenilmiş ve bu yenilgiden sonra Fransa'da Avignon kasabasına yerleşmiştir. Mill 8 Mayıs 1873'te bu şehirde 67 yaşında ölmüştür (10).

Mill'in babasının ve arkadaşlarının kendisinin yetişmesinde çok önemli katkıları olmuştur. Babası Ricardo ve Bentham ile tanışmış ve dostluklar kurmuş, bunlar ileride Mill'e arkadaş olmuşlar ve kendisini etkilemişlerdir.

Mill ilk önemli eserini 1843 yılında «A System of Logic - Bir Mantık Sistemi» ile vermiştir. 1843'ten sonra sekiz defa daha yayınlanan bu eser, Üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmuş ve felsefe ile ilgili birçok kimse bu kitaptan faydalanmıştır. Mill bu eserinde ilk defa «Moral Sciences - Tinsel Bilimler» terimini kullanmıştır. 1848 yılında «Principles of Economy - Ekonomi Prensipleri» ni yazmıştır. Bugün dahi önemini kaybetmeyen bu eserinde Mill, Ricardo ve Malthus'un verilerini ele almış buna kendi düşünce ve bilgisini eklemiştir. Eşinin ölümünden bir yıl sonra, 1859'da «On Liberty - Hürriyet» eserini yayınlamıştır. 1858 ile 1865 arasında Mill daha ziyade siyasi ve felsefi eserler yazmıştır. Bunlar arasında «Temsili Hükümet ve Yararcılık» adlı denemesi ile, «Sir William Hamilton'un Felsefesine Dair İnceleme» de vardır. Sir William Hamilton daha önceden Temsili Hükümet ve Yararcılık üzerine denemelerde bulunmuştu. Amerikan İç Savaşı hakkında da düşünceleri olan Mill, Kuzey'i tutmuş ve 1862 yılında Westminster ve Frazer's Magazin'e yazdığı yazılarla düşüncelerini açıklamış ve hatta İngiltere'de Amerikan Güney Devletleri Birliği yanında esen olumlu havayı da bu yazıları ile yumuşatmayı başarmıştır. 1867'de

(9) Abadan, Yavuz, Ibid., Sh. 485-487.

(10) Mill, J.S., Hürriyet, Sh. XVIII-XXV.

kadın hakları ve özgürlüğü üzerine makaleler, 1863-1873 arasında da kendi yaşantısını anlatan bir eserle ölümünden sonra yayınlanan «Din Hakkında Denemeler» i yazmıştır.

B. MİLL'İN GENEL FELSEFESİ

John Stuart Mill babasının etkisi altında kalmakla beraber hiçbir zaman onun kopyası olmamıştır. Bütün hayatı boyunca açık konuşmuş çok içtenlikle eleştiriler yapmıştır. Kendisi için önerdiği özgürlük kavramının başkaları için de geçerli olduğunu düşünerek, o özgürlüklere de saygılı olmuştur. Mill'in babası, Ricardo ve Bentham ile liberalizm ve demokrasi kavramlarını veri olarak alıp feodalizm'e karşı çıkmışlar ve Mill'e de bu öğretiyi aşlamışlardır. Mill bütün sorunların temeline inmek ve böylece peşin yargıya kapılmama alışkanlığını kendisinde bulmuştur. Baba James Mill'in oğluna uygulamaya çalıştığı öğretim sistemi, Sokrates, Platon ve Stoa'cılara dayanan kuvvetli bir ahlâk temeline göre olmuş ve bunda da başarıya ulaşmıştır. Baba Mill, kendi günlük yaşantısında oğluna öğretmeye çalıştığı hususları aynen uygulamaya çalışmış ve bu durum Mill'in gelişmesinde daha büyük bir etken olmuştur (11).

Mill'in üzerinde en büyük etkiyi babasının yakın arkadaşı Bentham yapmıştır. Kendisinin düşünce hayatını Bentham'ın yazdığı «*Traité de la Législation*» kitabının değiştirdiğini, bizzat, Mill söylemiştir. Bu kitapta ileri sürülen düşünceye ve doktrine saplanan Mill, senelerce bu görüşlerin savunucusu ve yayıcısı olmuştur. Fakat zamanla bu etkiden kurtulmuş ve yalnız ahlâk üzerine yazdığı yazılarda bu doktrinden faydalanmıştır. Mill üzerinde 1830 Fransız Devriminin de etkisi olmuştur. Devrimi çok yakından izlemiş ve Devrimden hemen sonra Fransa'ya gitmiş ve devrimin liderleri ile görüşmüştür. 1830 Devriminden sonra halkın Devrim yapmağa hakkı olduğunu belirten Mill, geleceğin ümitlerinin gençlik ve işçiler olduğunu yazmıştır. İnsanlığın yükselmesi ve ilerlemesine ilişkin görüşlerinde ise, Saint-Simon'un geçmişteki organik ve kritik devirler doktrini (12) ile Auguste Comte'un üç durum ya-

(11) Abadan, Yavuz, *Ibid.*, Sh. 485-487.

(12) Saint-Simon (1760-1825)'a göre, tarihsel olayların nedeni büyük toplumsal çıkarların çatışmasıdır. (Bkz. Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1967, Sh. 369).

sası (13) nin etkisi altında kalmıştır. John Stuart Mill, kanun koyucunun veya kaza kuvvetinin hatalarından bahsederken gene Bentham'dan esinlenmiştir. Yazı ve söz özgürlüğünden konu ederken liberal görüşler ileri sürmüştür ve bu yüzden de geniş halk kitlelerinden destek görmüştür.

Mill çok sıkı bir Yararcılık doktrini eğitimi altında yetiştirilmişti. Yararcılık doktrini adaleti yarara dayandırır ve bunun için de hukukun salt bir temeli olduğunu kabul etmez (14). İngiliz düşünürü Bentham'ın temellerini atıp John Stuart Mill'in geliştirdiği yararcılık öğretisine göre, töresel gerçeğin ölçütü yarardır. En üstün iyi «Summum Bonum» yarar'dadır. İyiyi kötüden ayırabilmek için yararlı olup olmadığına bakmalıdır. Hekimlik sanatı iyidir, çünkü sağlık yararını taşır. Müzik iyidir, çünkü zevk yararını taşır. İnsanların mutluluğunu hoşlanma duygusu doğurur, hoşlanılan yararlı olandır. İnsan yararlıdan hoşlanır ve yararsızdan hoşlanmaz. Davranışlarımız, bize verdikleri mutluluk oranında kötü'dürler. Bu bakımdan sürekli yarar, geçici yarardan daha iyidir. Bütün öteki şeylerin ona göre, onun için istenilir olduğu son amaç, olunabildiği kadar acıdan uzak ve olunabildiği kadar hoşlanmaya yakın bir yaşamdır. Bu ise, ancak yararlı olanı seçmekle gerçekleşir. Her bireyin özel yararını, genel yararlarla uyuşturması gerekir. Eğitim ve öğ-

(13) Auguste Comte (1798-1857)'un üç durum yasası'nın varsayımına göre, insan düşünce ve bilgisi ard arda üç durumdan geçmiştir. İnsanlık önce teolojik durum içindeydi. Evren, insan iradesinin tıpkısı iradelerle yönetiliyordu. İnsan düşüncesinin ilk vardığı açıklama buydu. Oysa bu ilk durumda üç basamaklıydı. Birinci basamakta insan, çevresindeki nesnelere tıpkı kendisi gibi canlı, uslu olarak düşünmüştü (Fetişizm). İkinci basamakta çevresindeki nesnelere görünmez varlıklarca yönetildiği sanısına kapıldı (Politeizm). Üçüncü basamakta bu görünmez varlıkların tek ve üstün bir iradenin yönetimi altında bulunduğuna inandı (Monoteizm). İnsanlığın bu durumunu, ikinci durum olan, Metafizik durumu kovaladı. Metafizik durum bir soyutlama durumuydu. Evreni yöneten, artık, insana benzeyen bir irade değil, soyut bir ilkeydi. Bu halde de insan, soyutladığı nitelikleri; soyut iyiliği, soyut güzelliği, soyut tamlığı gerçek varlıklar saymaktaydı. İnsanlığın üçüncü durumunda Pozitif (olumlu, müspet) bir anlayışa ulaşıldı. Bu durum, Ortaçağın sona ermesiyle açıldı ve insan artık olayları başka olaylarla açıklamaya başladı. İnsan bu olaylarla yetinmelidir, çünkü bu olayların dışında başkaca hiçbir şey bilemez. (Bkz. Hancıoğlu, Orhan, Felsefe Sözlüğü, Varlık Yayınları, İstanbul, Haziran 1967).

(14) Vecchio, Del Giorgio, Hukuk Felsefesi Dersleri, (Çev.: S. Erman), İstanbul, 1952, Sh. 449.

retim bireyin ruhunda öylesine çözülmez bir ortaklık kurmalıdır ki, özel mutlulukla genel mutluluk arasında bir uyum kurulabilsin. Yetkin bir insan, genel iyiliğe uygun düşmeyen özel iyiliğini düşünmeyecek ve bundan ötürü mutsuzluğa kapılmayacaktır. Yarar ilkesinin görevi, birbirlerini alt etmeye çalışan yararları ölçmekle, karşılaştırmakla, birinin ötekine ne zaman üstün tutulacağını göstermekle gerçekleşir. Örneğin, bir endüstri topluluğunda ustalık çıraklığına göre üstün bir hak sağlamalı mıdır? Bir düşünceye göre, sağlamamalıdır, çünkü, elinden geleni yapanın aynı hakkı elde etmesi tüzeye uygundur. Başka bir düşünceye göre, sağlamalıdır. Çünkü, üstün verinin üstün bir hak elde etmesi tüzeye uygundur. Bu iki düşüncenin her ikisi de sağlamlıkta eşittirler. İşte yararcılık ilkesinin varlığı burada kendini gösterir. Hangisi topluma daha yararlıysa, o seçilecektir. Tüzeyi «Adaleti» gizlenmiş bir erdem sayarsak, bu hâlde yarar, erdem beceremediği bir işi de becermekte ve kolaylıkla çözümlenmektedir. Yararcılık öğretisi, toplumsallaşma çabalarına rağmen tipik bir bireycilik öğretisidir. Bütün değerleri bireyin hoşlanmasına indirger. Bireysel mutlulukla toplumsal mutluluğu uyumlu kılabilmek için, metafizik bir anlayışla, eğitim ve öğretimden medet umar. En üstün iyiyi, mutluluğu, erdemi ve tüzeyi bireysel yararlarla aynılaştırır (15).

Mill, Bentham'ın konu ettiği hesaplamanın yani, insanların belli bir hesaba göre hareket ettiği düşüncesini psikolojik bakımdan eleştirir. Biz hesaplarımıza göre değil, hislerimizin açığa vurulması şeklinde hareket ederiz. Bunun anlatımı ise şöyledir: Kişiler toplum içinde yaşamakla, kendi çıkarlarının topluma içinde yaşayan diğer kişilerin çıkarlarından ayrılmayacağını bilir. Bazı durumlar sonunda kişiler, kendi çıkarlarının elde edilmesi bakımından diğer kişilerin çıkarlarını düşünmeye zorlanırlar. Fakat bu sonuç bir takım hesaplamalardan değil, psikolojik bir alışkanlığın yerleşmesinden doğar. Bu ise kişilerin bir ahlakî vicdan (Törebilim Bulunç)'una sahip olmasını gerektirir. Sözü edilen vicdan (bulunç)'da kişilerin kendi çıkarları ile toplum çıkarını kendi düşüncelerinde birleştirmeleri, toplamaları sonucunda oluşur. Böylece kişisel çıkar kavramı toplumda başkalarının da çıkarlarını içine alır bir şekilde genişlemiş olmaktadır (16).

(15) Hançerlioğlu, Orhan, Felsefe Sözlüğü, Varlık Yayınları, İstanbul, Haziran 1967, Sh. 436-437.

(16) Vecchio, Del Giorgio, Hukuk Felsefesi Dersleri, (Çev.: S. Erman), İstanbul, 1952, Sh. 205.

John Stuart Mill, Bentham'ın doktrinini bir başka şekilde de geliştirmeye çalışmaktadır. Bu ise, çeşitli zevkleri keyfî yönden sınıflamadır. Bentham'ın yaptığı sınıflamaya göre, insanlar ve hayvanlar birtakım zevklere sahiptir ve insanların zevkleri hayvanların zevklerine göre daha üstün bir yer ve ölçü alır (17).

Mill'in de temsilcisi bulunduğu Felsefî Radikalizm «Köktencilik» in ana amacı, hukukî, ekonomik, siyasî reformların amacı: En yüksek sayıya en yüksek mutluluğu sağlamaktır. Doğal Hukuk Kuramının görüşlerinin aksine, felsefî köktenciliği savunanlar, devletin temelini, sözleşmeye değil insanoglunun gereklerine, ihtiyaçlarına bağlarlar. Devleti zorunlu kılan sebep en yüksek mutluluğu sağlayacak şekilde kişilerin ihtiyacını gidermedir (18).

Stuart Mill, bilginin tikellerin «özelliklerin» birbirlerini çağırarak tümelleşmesiyle meydana geldiğini ileri süren öğretiyeye göre çağrışımçı «Associanisme» dir. Mill'e göre, tümel yargılar, birbirlerinden ayrılmaz çağrışımlardır. Mill, buna «bitişiklik yoluyla çağrışım» adını vermektedir. Dil ve düşünce diyalektiğinde çağrışımlar önemli bir rol oynarlar. Dil ve düşüncenin gelişme sürecinde çağrışımın sağlanabilmesi için dilin, kök anlamları bakımından anlaşılır olması gerekir. Mill'e göre, kök anlamları aydınlık olmayan hazır söz kalıpları düşünceyi etkileyemez ve geliştiremez (19).

Mill'in genel felsefesinde kişiye karşı bir sevgi ve saygı bulunduğunu söyleyebiliriz. Özellikle, Mill, özgürlük konusunda çok dikkatlidir. Özgürlük «başkalarına zarar verme» sınırına gelinceye kadar salttır. Eğer bu sınır aşılsa özgürlüğe kayıtlamalar konabilir. Mill «Hürriyet» isimli yapıtında bu prensibi çeşitli şekillerde açıklamaya çalışmış; düşünce ve tartışma özgürlüğüne dair bölümde ilginç düşünceler ileriye sürmüştür. Mill, düşünce ve tartışma özgürlüğünü gerçeğe ulaşmanın en önemli olanağı olarak görür. Gerçeğin tartışılmasından korkulmamasını ve tersine olarak tartışılması gerektiğini savunmuştur. «Eğer bir toplumda düşünce ve tartışma özgürlüğüne sınırlamalar konursa, bu toplumdaki ara sıra büyük düşünürlerin çıkabileceği» ni ve «fakat halkın hiçbir zaman kültürünü geliştiremeyeceğini» söyler Mill... Aynı zamanda «özgürlüğü olmayan bir kültürün hiçbir zaman liberal bir beyin yetiştiremeye-

(17) Vecchio, Del Giorgio, İbid., Sh. 206.

(18) Abadan, Yavuz, Devlet Felsefesi, Ankara, 1959, Sh. 420-423.

(19) Hançerlioğlu, Orhan, İbid., Sh. 52.

ceği» ni de belirtir. Mill, Hürriyet adlı yapıtının «uygulama» bölümünde, «bir devletin değerinin, en sonunda, onu oluşturan kişilerin değerine eşit olduğunu» söyler. Eğer «hükümetler düşünce özgürlüğüne gereken önemi vermezlerse, hiçbir şey yapamayacaklarını ve küçük adamlarla da büyük işlerin başarılamayacağını ve sonunda devletin bunu anlayacağına» işaret eder. Kişinin özgürlüğüne karşı gelecek «el atma» lar gene ya kişilerden veya toplumdandır. Kişilerden gelecek el atmalara karşı Mill pek önem vermez. Çünkü devletin bulunuşunu bunun için bir güvence sayar. Devletin özgürlüklere karşı el atmasına karşı da Mill iki çare önerir. Bu çarelerden birisi subjektif diğeri de objektiftir. Subjektif çare özgürlük ruhudur. Objektif çare de, toplumun kişi üzerinde otoritesinin sınırını saptamaktır. Bunun için Mill çok basit bir ölçü verir. Yaşantının kişiye ait olan kısmı kişiye, topluma ait olan kısmı da topluma ait olmalıdır. Mill'e göre, toplumun elinde bulundurduğu bütün kuvvet araçları tek bir şey tarafından idare edilir ve o da kişinin kendi ruhudur. İnsanın maddeye egemenliği ruhu ile gerçekleşir. Özgürlüğe egemen olma da gene kişinin ruhu ile olur, der. Özgürlüklerin korunmasında Mill, bütün ümidini kişideki özgürlük ruhuna bağlıyor. Bu ruhu kaybeden kişilerden özgürlüklerini kaybedeceğine inanır (20).

Mill, Şüphencilığe (Scepticisme) de inanmıştır. Gerek kendisine karşı ve gerek okuyucusuna karşı «açık düşünme» ve «peşin yargıya kapılmadan gözlem» gibi bir çift yöntem uygulamıştır. Mill'in yazılarında bir düşünce berraklığı bulunmakla beraber yazı yönteminde bir belirsizlik göze çarpar. Görüşünü olayların incelenmesi şeklinde yazar, fakat sonunda belirsizliğe düşmemek için geriye çekilirdi. Bunun için Mill'in açıkca bir toplum düşüncesi ortaya koymadığı söylenebilir. Yazıları bir bütünlük göstermez. Diğer bir deyişle, Mill, yazılarında bir belirsizliğe düşmemek için çok kere bir sonuca varmaktan vazgeçmiştir. Mill'in bu özelliği en iyi şekilde «Yararcılık» hakkındaki yapıtında görülür. Bu yapıt «Hürriyet» ten daha sonra yayınlanmıştır. Mill yapıtının Birinci Bölümünde «eylemlerin mutluluğu arttırdığı oranda doğru olduklarını ve aksini oluşturdukları sürece de yanlış olduklarını» savunan Bentham'ın düşüncelerine katılmakla beraber, İkinci Bölümde bu düşünceye o kadar çok ayrılıklar getirmektedir ki, kişi haklı olarak bu bölümde

(20) Mill, John Stuart, Hürriyet, İbid., Sh. I-XVI.

daha evvel ileri sürülen düşüncelerin geri çevrildiği kanısına varır. Mill, Bentham'ın hoşlanmanın hoşlanma olarak mutluluk olacağı düşüncesini kabul etmez. İnsanların açıkça hoşlanma istedikleri düşüncesini kabul etmez. İnsanların açıkça hoşlanma istedikleri düşüncesini ve bunun ölçülebileceği yolundaki varsayımı reddeder. Bu mutluluk ile hoşlanma arasındaki ilgiyi red anlamındadır. Mill bu noktada Aristo ile ve mutluluğu yaşantının amacı olarak kabul eden felsefe düşüncesi ile birleşir. Mill'e göre mutluluk soyut bir düşünce değil, somut bir bütündür. Mutluluk kavramına birçok unsurlar girer. Unsurların saptanmasını da «yetkili yargıçların değerlendirmesi» ne bırakır. Bu bir bakıma Aristo'nun «uslu kişiye başvurma» sını hatırlatan bir durumdur. Mill'e göre, yetkili en iyi yargıç Eflatun'un her şeyi denemeden geçiren ve böylece işini bilen insanı değil, en iyi ve en mantıklı adamdır. Yukarıdaki özellikleri, Mill'in kişinin mutluluğu ile başkalarının mutluluğu arasındaki ilişkiyi ele alışında da görürüz. Bentham «toplumun mutluluğunu o toplumu oluşturan kişilerin yararlarından meydana gelmesi» ile açıklar. Mill ise, «toplumun mutluluğunun toplumu oluşturan kişilerin mutluluğunu gözden çıkarmakla» oluşabileceğini savunur. Kişileri toplumun organik unsurları olarak açıklayan bu düşünce, yararcılık düşüncesi ile bağdaşmaz. Aslında Mill'in düşüncesinde kurallar dizisine ve topluma az değinilmiştir. Mill'in olayları eleştirmeden bırakan bir düşünce yönteminde yeri yoktur. Mill, eleştirilerin bir inaniş uğruna yapılması gerektiğine ve kişinin yaşantısında bir amacı bulunması gerektiğine inanır. Mill peşin ve düşünmeden bir yargıya varmaktan korkar (21).

Mill insan bilgisinin, dış dünyanın hisler yoluyla zihinde oluşturduğu izlenimlerin bir sonucu olarak meydana geldiğini kabul eder. Zihinde meydana gelen bu izlenimler, zaman ve yer içindeki yakınlık veya birbiri ardı sıra gelme durumunun bir sonucu olarak birleşmekte ve düşüncenin oluşumu mümkün olmaktadır. Düşüncenin bu şekilde oluşumundan da insan dış Dünya hakkında bilgi edinme olanağını bulmaktadır (22).

J.S. Mill'in 1843 yılında yayınladığı «Bir Mantık Sistemi» adlı yapıtında sosyal bilimlerde yöntem sorununu incelemektedir. Tü-

(21) Mill, John S., Hürriyet, İbid., Sh. XXVI-LIX.

(22) Güriz, Adnan, Faydacı Teoriye Göre Ahlâk ve Hukuk, Ankara, 1963, Sh. 123.

mevarım yönteminin fiziki bilimlerde yarattığı olumlu sonuçlara dikkati çeken Mill, sosyal bilimlerde de bu yöntemin kullanılması gerektiği hususunda ısrar etmektedir (23),

Mill, Coleridge'in temsil ettiği Alman İdealizmi'nin etkisi altında da kalmıştır. Bentham'ı tarih bilmemekle suçladıktan sonra, insan hayatında rol oynayan önemli sebepleri anlamak için Mill, Coleridge'e başvurmuştur. Coleridge orijinal fikirler ileri sürmekle beraber, İngiliz Ampirizmi'ni reddeder ve Alman İdealizmi'nin etkisi altında kalır. Siyasi gelişmenin tarihin ışığı altında saptanmasını savunmuştur. Mill, Coleridge sayesinde insanlık tarihinin gelişimi konusunda bilgi sahibi olduğunu söylemiştir (24).

II. B Ö L Ü M

JOHN STUART MİLL'İN HUKUK GÖRÜŞÜ

A. ADALET VE YARAR

Adalet ve Yarar kavramlarının birbirleri ile çok sıkı ilişkisi vardır. Bu iki kavramı birbirinden ayırmaya çalışanlar başarısızlığa uğramışlardır. Adalet kavramında halkın kanuna uyması zorunluluğundan söz etmek mümkündür. Tarafsızlık (Impartiality) ve eşitlik (Equality) kavramları da adalet kavramı ile yakından ilgilidir, daha doğrusu onun unsurlarıdır. Eşitlik değişik zamanlarda ve değişik yerlerde farklı anlaşılmıştır. Soyut bir adalet kavramının değişik şekillerde anlaşıldığına dair Mill, birçok örnekler verir. Mill Devletin cezalandırma hakkı konusunda suçlunun başkalarına örnek olsun diye cezalandırılmasını adalete aykırı bulur. Ceza ancak suçluyu topluma tekrar kazandırmak amacı ile verilebilir. Bu şekli ile ceza adalete uygundur. Cezayı insanı suç işlemeye yönelten sosyal sebeplerle anlatmak ve adaletli bulmama ise, gene yarar esası-

(23) Abadan, Yavuz, İbid., Sh. 433.

(24) Güriz, Adnan, Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk, Ankara, 1963, Sh. 126'dan Albee, Ernest, A History of English Utilitarianism, New York, 1902, Sh. 208.

na dayanır. Diğer bir deyişle, cezanın amacını saptamakta yarar prensibini kullanmak gerekir (1).

Mill vergi toplanması konusunda gene adalet kavramına başvurulması gerektiğine inanır. Devletin her vatandaştan, durumu ne olursa olsun, eşit miktarda vergi alması adalete uygun olmakla beraber, bazı kişilerin satın alma gücü daha fazla olduğundan daha çok vergi vermeleri gerekmektedir. İşte bu noktada Mill, satın alma gücü fazla olan kişilerden daha fazla vergi alınmasını gene adalet kavramı ile anlatmakta ve vergi konusunda adaleti sosyal yarar ile beraber düşünmektedir (2).

Mill, bir işletmede çalışanların ücret durumu üzerinde durmakta ve bize ayrı iki kıstas vermektedir. Belli bir kuruluştaki çalışanların çalışma süreleri aynı olduğu için eşit ücret almaları adalete uygundur. Daha iyi çalışanlara ve ustalara fazla ücret verilmesi bu yönden eleştirilebilir. Çünkü bu kişiler yetenekleri yüzünden zaten takdir edilmekte ve toplumda nüfuzlu kişiler olmaktadır. Ancak yeteneksiz kişiler bu durumdan zaten zarar görmekte ve tinsel bir acı çekmektedirler. Onlara daha az ücret vermekle onların bu acısını arttırmak, adalete aykırıdır. Bu konuda yeteneği fazla olana hakkı verilmezse, o kişinin yeteneğini ve yaratma gücünü kaybedeceği ve bundan da toplumun zarar göreceği gibi eleştiriler yapılmıştır. Mill bu eleştirilere karşı «sosyal yarar kavramı» nı ileri sürer. Öyleyse, çeşitli adalet anlayışlarının çatıştığı noktalarda sosyal yarar kavramına başvurmak gereklidir. Mill'e göre, adalet ve yarar birbirini tamamlayan kavramlar değildir. Fakat adaletin yarar'dan ayrılması da mümkün değildir. Adalet hissi, insanın doğru bulmadığı hareketleri kınaması ve karşılık vermesi şeklinde bir duygudur. Bu duygunun oluşumu için iki şartın gerçekleşmesi zorunludur :

1. Belli bir zararın verilmesi,
2. Kendisine zarar verilen bir kişi veya birden çok kişinin varlığı hakkında bilgiye sahip olunması (3).

(1) Güriz, Adnan, İbid., Sh. 140.

(2) Güriz, Adnan, İbid., Sh. 141.

(3) Güriz, Adnan, İbid., Sh. 142'den Mill, J.S., Utilitarianism, Sh. 47.

Mill zarar veren kişiyi cezalandırma arzusunun iki doğal duygudan ortaya çıktığını belirtir. Bunlar (nefsi koruma) ve (sempati) duygularıdır. İnsanların nefsi koruma duyguları vardır ve bu, yalnız insanlarda değil hayvanlarda da görülür. Her hayvan kendisine veya yavrularına zarar verenlere veya zarar verecek durumda olanlara karşı durmak ister. Ancak bu his hayvanlarda ve insanlarda değişik şekillerde olur. İnsanlar yalnız kendileri için ve bütün insanlar için sempati duymak yeteneğine sahiptirler. Ayrıca insanlar fikren daha gelişmiş oldukları için kendi çıkarlarının toplumun çıkarları ile yakından ilgisi olduğunu anlamakta ve topluma verilen bir zararın aynı zamanda kendisine de verilmiş olduğunu hissedebilmektedir. Bu yüzdendir ki, insan kendisine karşı veya topluma karşı bir zarar verildiğinde nefsi koruma ve sempati duyguları ile bu zarara karşı çıkar. Sempati duygusu, nefsi koruma duygusunun ahlâkî bir durum almasına yol açar (4).

Mill'e göre, adalet bazı ilkel hukuk sistemlerinde hukuka uygunluk olarak anlaşılmıştır. Örneğin, İbrani Hukuku'nun ilk devirlerinde adalet kavramı yalın bir anlama sahip değildi. Çünkü bu devrede hukuk ve din birbirlerine karışmış bulunuyordu. Hukuk, Allah tarafından konan kaidelerden oluştuğuna göre, onların doğruluğu ve yanlışlığı hakkında fikir yürütmeye insanların hakkı olmazdı. Fakat diğer bazı milletler, örneğin, Yunanlılar ve Romalılar, hukukun insanlar tarafından konan kaidelerden oluştuğunu biliyorlardı. Bu sebepten hem Yunanistan'da ve hem de Roma'da hukuk kaidelerinin değeri tartışılmış ve toplumda yürürlükte bulunan bazı hukuk kaidelerinin yanlış olabileceği kabul edilmiştir (5).

Adalet kavramı ile taraf tutmak bağdaşmaz. Bir insanın yetenekli ve lâyük olduğu halde, diğer bir kimseye tercih edilmesi doğru değildir. Tarafsızlık (impartiality) adaletin gereklerinden sayılmak lâzım gelir. Mill metafizik bazı prensiblerin adalet kavramının içinde bulunduğunu kabul etmekle idealist hukuk görüşüne saptmaktadır. O, adalet ve yarar kavramlarını birleştirmeye çalışmaktadır ve bu noktada Bentham'dan ayrılmaktadır. Bentham ise, adalet ve yarar kavramlarının birer fiksiyon olduğuna inanmış, yararı bü-

(4) Güriz, Adnan, İbid., Sh. 143'ten Mill, J.S., Utilitarianism, Sh. 47-48.

(5) Güriz, Adnan, İbid., Sh. 144'ten Mill, J.S., İbid., Sh. 44.

tün metafizik terimlerin temeli saymış ve adalet ile yarar kavramlarını birleştirmeye çalışmamıştır (6).

B. ÖZGÜRLÜK VE YARAR

Mill, özgürlüğün kişi ve toplum için olan yararından konu etmekte ve böylece Bentham'ın düşüncesine yakınlaşmaktadır. Buna rağmen Bentham'dan ayrıldığı konular da vardır. Bentham özgürlüğü güvenliğin bir unsuru olarak kabul etmiş ve düşüncesinde özgürlüğe bağımsız olarak yer vermemiştir. Mill ise, özgürlüğü ayrı olarak incelemiş ve kişi ve toplum yararına olmak üzere özgürlüğün sınırlarını saptamaya çalışmıştır. Mill, (Hürriyet) isimli yapıtının başında, amacının toplum tarafından kişi üzerinde meşru şekilde kullanılabilen iktidarın mahiyet ve sınırlarını saptamak olduğunu belirtmektedir. Bu cümleden Mill'in metafizik bir kıymet hükmüne başvurduğunu söylemek mümkündür. Kendisi özgürlüğün savunulmasında, idealist teoriye başvurmadan kaçındığını söylemekle beraber, bu konuda biraz Tabii Hukuk Teorisinin etkisi altında kaldığını belirtmek yanlış olmaz (7).

Mill'e göre, kişilerin ve toplumun özgürlükleri kayıtlamaları ancak nefsi koruma halinde olabilir. Bu demektir ki, kişinin mutluluğunu sağlamak için onun serbestisine karışılmaz. Toplum, eğer kişi başkalarının özgürlüğüne zarar veriyorsa, kendi çıkarlarını korumak için, kişi özgürlüğüne karışabilir. Burada Mill ikili bir ayırımı başvuruyor. Bir hareketin yapılmasındaki zarar yalnız o hareketi yapan şahsa ait bulunuyorsa, toplumun müdahale hakkı yoktur. Fakat hareket toplumun diğer kişilerine zarar veriyorsa ve onlar için zararlıysa, toplumun özgürlüğe müdahale hakkı vardır (8).

Mill, sosyal mukavele teorisini reddeder. Ona göre, toplum hayatı kişiye birçok çıkarlar sağlamaktadır. Toplumdan böylesine çıkarlar sağlayan kişinin toplumla ilişkilerinde bazı kaidelere uyması gereklidir. Bu fikri ile Mill Bentham'a yaklaşmaktadır. Özgür-

(6) Güriz, Adnan, İbid., Sh. 145'ten Mill, J.S., İbid., Sh. 42-43.

(7) Güriz, Adnan, İbid., Sh. 146.

(8) Güriz, Adnan, İbid., Sh. 147'den Mill, J.S., On Liberty, London, 1930, Sh. 13 ve 139, 140.

lüklerin sınırlandırılması Mill, hareketlerin yararlı ve zararlı sonuçlarına bağlar. Özgürlüklerin sınırlandırılmasında çeşitli düşüncelerin ve yöntemlerin kullanılabilmesini savunur. Mill'e göre, bu bir uygulama sorunudur. Bu sorunun genel bir çaresi devletin kişisel hareket serbestliğine mümkün olduğu kadar az sınırlama koymasındır (9).

Mill, özgürlüğün kişi ve toplum için zorunlu olduğunu belirtmek bakımından iki delil ortaya çıkarır :

1. Özgürlük karakter ve kişilik sahibi insanların ortaya çıkmasını sağlar ve bu yüzden toplum için yararlıdır. Eğer bir ulusun ilerlemesi durursa buna sebep, özgürlüğün dolayısıyla kişilik sahibi insanların azalmasıdır. Toplumda özgürlük değişik düşünce ve yaşama şekilleri ortaya çıkarır ve bu da toplum için yararlıdır. Mill buna örnek olarak Avrupa Uygarlığı'nı gösterir. Avrupa Uygarlığı değişik düşünce ve akımların serbestçe savunulduğu bir ortamda yaratılmıştır ve gelişmiştir (10).

2. Her insan kendi mutluluğunu nasıl yaratacağını diğer insanlardan daha iyi bilir. Kişi kendi yeteneklerini daha iyi bilir ve ölçer. Bunun için toplumun kişinin özgürlüğüne karışması yararlı değil, zararlı sonuçlar doğurur. Toplumun kişilere bazı önerilerde bulunabileceğini kabul eden Mill, karar hakkının salt olarak kişiye ait olmasını savunur. Karakter sahibi kişiler ancak bir özgürlük düzeyi içinde mutlu olabilirler (11).

Mill düşünce ve tartışma özgürlüğüne büyük önem verir. Bu konuda özgürlüğün yarattığı toplumsal yarara dayanır. Bu özgürlük nedeniyledir ki, insanlar doğru ve yanlış bulurlar. Düşünce, tartışma özgürlüğü aynı zamanda düşüncenin canlılığını da sağlar. Mill'e göre birisi tutucu ve diğeri reformcu iki partinin çok mesut sonuçlar doğurabilecek çalışmalar yapması önemlidir. Düşünce, tartışma özgürlüğü aynı zamanda insanların istedikleri şekilde hareket edebilmelerini de içine alır. Belli bir yaşantıyı kişilere zorla kabul ettirmek zararlıdır. Seyahat özgürlüğü, düşünce ve tartışma özgürlü-

(9) Güriz, Adnan, İbid., Sh. 148'den, Mill, J.S., On Liberty, İbid., Sh. 121.

(10) Güriz, Adnan, İbid., Sh. 149'dan Mill, J.S., On Liberty, İbid., Sh. 106.

(11) Güriz, Adnan, İbid., Sh. 149.

ğü kadar geniş değildir. Mill'e göre, bu durumda, insan hareket ederken diğer kişilerin özgürlük alanına karışabilir. Mill'in özgürlük konusunu incelediği devirde Avrupa'da serbest düşüncenin üstünlüğü kabul edilmişti. Ancak o devirlerde idare edenlerin yönetimdeki baskısı kadar tehlikeli yeni bir baskının, çoğunluk baskısının ortaya çıktığı da görülüyordu. «Hürriyet» yapıtında Mill çoğunluk baskısını şiddetle reddetmektedir. Fakat, Mill bu konuda (*Considerations on Representative Government — Temsili Hükümet Hakkında Düşünceler*) isimli eserini yazmak ihtiyacını hissetmiştir. Mill, demokrasinin yalnız çoğunluğun isteklerini ve çıkarlarını koruyan bir sistem olmadığını savunmuştur (12).

Mill demokrasiyi ısrarla savunmasına rağmen bazı tarihi ve sosyolojik delillere dayanarak bazı milletlerin demokrasiyi uygulamak niteliğine sahip olmadıklarını söylemiştir. Âsi ruhlu ve bağış duygusundan yoksun milletlerin bu sistemi uygulayamayacaklarını savunur. Çünkü bu milletlerin yasama meclisleri otorite kurulması için gerekli birlik duygusuna sahip değildir (13).

Mill, iş başındaki hükümetlerin kişi ve toplum için yararlı olup olmadığını da, o hükümetin yaptığı işlere bakarak saptar. Eğer hükümetler toplum ve kişi çıkarına iyi sonuçlar verecek işler yapıyorlarsa, yararsız hükümetlerdir (14).

Mill de, Bentham gibi mülkiyetin yararı yönünden önemini ve toplum için gerekli olduğu düşüncesindedir. Mülkiyetin fakir kişileri ezdiği doğru değildir. Aksine mülkiyet kişilerin mutluluğu için gereklidir. Bu düşünceye rağmen Mill, hayatının son zamanlarında sosyalist fikirleri benimsemiştir. İşçi ücretleri konusunda, işçi ve işverenin ortak teşebbüslerde bulunması hakkındaki düşünceleri o zamanlarda çok eleştirilere yol açmıştır (15).

Bentham devletin iktisadî hayata müdahalesini kabul etmemiş ve iktisadî liberalizm'in çok iyi sonuçlar vereceğini savunmuş olmasına rağmen, Mill, çok liberal bir iktisadî düzenin birçok adaletsizliklere yol açacağını söylemiş ve buna bir çare bulunmasını istemiştir.

(12) Mill, J.S., *Considerations on Representative Government*, London, 1928, Sh. 155.

(13) Mill, J.S., *Ibid.*, Sh. 72.

(14) Mill, J.S., *Ibid.*, Sh. 32.

(15) Güriz, Adnan, *Ibid.*, Sh. 153'ten Catlin, George, *A History of Political Philosophers*, London, 1950, Sh. 401.

S O N U Ç

John Stuart Mill'in düşünceleri ve eserleri Yararcı Doktrinin savunduğu görüşlerin genişletilmesine imkân vermiştir. Mill'in yararcılığı pozitivism anlayışı üzerine kurulmuştur. Her türlü metafiziği reddeder. Diğer bir deyişle ampirist akımın temsilcilerindedir.

Mill'in felsefesinde kişiye karşı bir sevgi ve saygı vardır. En önemli görüşleri özgürlük alanındadır. Mill özgürlük konusunda çok hassastır. Özgürlük konusundaki görüşleri zamanımızda bile geçerlidir. Özgürlükleri başkalarına zarar verme sınırına kadar salt anlamda alır. Bu onu aynı zamanda «bireycilik» anlayışına götürmüştür. Mill aynı zamanda tümevarım yöntemi ile düşünmüştür.

J. S. Mill aynı zamanda felsefi radikalizm (Köktencilik) akımının da temsilcilerindedir. Doğal Hukuk Kuramının görüşlerinin aksine Devletin temelini sözleşmeye değil, insanın ihtiyaçlarına bağlar.

Mill, bir ampirist olmasına rağmen metafizik esaslara yer vermiş ve baştan kabul ettiği esaslardan ayrılmıştır. Olayların gözlemine dayanan bu düşünce yönteminin, ahlâk ve hukuk alanlarında birçok konuyu açıklayamadığından, Mill'in temsil ettiği düşünce yönteminden saptığı söylenebilir.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

- Abadan, Nermin, Devlet Felsefesi, Ankara, 1959.
- Albee, Ernest, A History of English Utilitarianism, New York, 1902.
- Güriz, Adnan, Faydacı Teoriye Göre Ahlâk ve Hukuk, Ankara, 1963.
- Hançerlioğlu, Orhan, Felsefe Sözlüğü, Varlık Yayınları, İstanbul, Haziran, 1967.

- Mill, John S., Considerations on Representative Government, London, 1968 ve Chicago, 111., 1962.
- Mill, John S., Hürriyet, Çev.: M. O. Dostel, Ankara: M. E. Bakanlığı (Dünya Edebiyatından Tercümeleler, İngiliz Klâsikleri: 64), 1956.
- Mill, John S., On Liberty, London, 1930.
- Vecchio, Del Giorgio, Hukuk Felsefesi Dersleri, Çev.: Sahir Erman, İstanbul, 1952.